

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Печеніна Н.А.

«__» _____ 20__ р.

Реєстраційний № _____

«__» _____ 20__ р.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ НА
КРИВОРІЗЖІ (НА ПРИКЛАДІ АРМІЇ УНР) У ПЕРІОД
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР. У
ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

Кваліфікаційна робота студента групи ІСм-22

ступінь вищої освіти: Магістр

спеціальності: 014.03 Історія

Данила Ігоря Ярославовича

Керівник : Панафідін Ігор Олексійович,

кандидат філософських наук,

старший викладач кафедри історії

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____

Кількість балів _____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

_____

_____

Кривий Ріг – 2023

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Данило Ігор Ярославович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Ігор Данило

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

УНР – Українська Народна Республіка

ЗУНР – Західна Українська Народна Республіка

ЗСПР – збройні сили півдня росії

ЧОП – частини особливого призначення

РСЧА – робітничо-селянська червона армія

РІА – російська імператорська армія

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ НА КРИВОРІЖЖІ (НА ПРИКЛАДІ АРМІЇ УНР) В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.....	8
1.1.Історіографія проблеми збройних формувань на Криворіжжі (на прикладі армії УНР) в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.	8
1.2.Джерельна база проблеми збройних формувань на Криворіжжі (на прикладі армії УНР) в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.	11
1.3.Методологія та методи дослідження проблеми збройних формувань на Криворіжжі (на прикладі армії УНР) в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.	14
Висновки до розділу 1.....	14
РОЗДІЛ 2. АРМІЯ УНР НА КРИВОРІЖЖІ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.....	17
2.1 Становлення збройних формувань армії УНР в період національно- визвольних змагань 1917-1921 рр.....	17
2.2 Структура, чисельність та особливості формування армії УНР та її діяльність на Криворіжжі в період національно-визвольних змагань 1917- 1921 рр.....	21
Висновки до розділу 2.....	34
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: «ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ НА КРИВОРІЖЖІ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР. У РОБОТІ УЧНІВ».....	36
3.1 Стан вивчення теми в шкільній практиці.....	36
3.2 Методика вивчення теми засобами сучасної історичної освіти.....	40
Висновки до розділу 3.....	44
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	47

ВСТУП

Актуальність теми. Величезні за своїм масштабом історичні процеси, пов'язані насамперед із створенням збройних сил держави, мають відобразитися і на регіональному рівні. Криворіжжя було регіональним рівнем, де тенденції створення державних структур УНР і збройних сил проявились у прагненні місцевого населення до незалежності. Особливості функціонування та існування збройних сил УНР території Криворіжжя представляють велику цікавість з точки зору сучасних подій і могли б служити аналітичним матеріалом для рефлексії майбутніх політиків.

Історія Криворіжжя, а особливо військова історія, що представлена різноманітними подіями в яких приймали участь різні збройні формування на його території є малодослідженою і відповідно має досить невеликий масив історіографії. Особливу цікавість представляє історія подібних збройних формувань в період Української революції 1917-1921 рр., роль армії УНР фактично не розкрита у наукових дослідженнях.

Впровадження нового історичного матеріалу в систему шкільної освіти передбачається новою парадигмою української історії і дозволили б виховувати цікавість до місцевої історії і пробуджувати патріотичні почуття у молоді.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати роль та місце армії УНР на прикладі збройних формувань Криворіжжя в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. в цьому регіоні та побудувати методiku впровадження дослідження в систему шкільної історичної освіти.

Завдання дослідження:

1) дослідити стан наукової розробки теми проблеми збройних формувань на Криворіжжі (на прикладі армії УНР) в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. та її джерельної бази;

2) дослідити динаміку становлення та розвиток збройних формувань на Криворіжжі (на прикладі армії УНР) в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.;

3) проаналізувати ставлення суспільства до армії УНР в українському суспільстві та окремо на Криворіжжі;

4) розробити методіку вивчення ролі та місця армії УНР в період національно-визвольних змагань та на Криворіжжі та впровадження в шкільну практику.

Об'єктом дослідження є процес використання дослідження історії армії УНР на Криворіжжі з історії України у старшій школі у позакласній роботі з учнями.

Предметом дослідження виступає роль та місце армії УНР в національно-визвольній війні на Криворіжжі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1917-1921 рр. – тобто період національно-визвольних змагань на Криворіжжі.

Географічні межі окреслені територією Криворіжжя, басейну річок Саксагань та Інгулець.

Наукова новизна результатів кваліфікаційної роботи полягає у наступному:

- 1) Здійснена реконструкція історії збройних формувань УНР на Криворіжжі в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.
- 2) Систематизовано наявну літературу та джерела з проблеми збройних формувань на Криворіжжі (на прикладі армії УНР) в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.;

В процесі написання нашої роботи були використані наступні методи:

- 1) Загальнонаукові методи:
  - 1) аналіз,
  - 2) синтез,

- 3) герменевтичний метод,
- 4) структурно-типологічний метод.

II) Спеціально-наукові або історичні:

- 1) історичний,
- 2) порівняльно-історичний метод.

Практичне значення дослідження: Результати роботи можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів до підготовки курсів з історії України, вивченні тем історії рідного краю:

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ НА КРИВОРІЖЖІ (НА ПРИКЛАДІ АРМІЇ УНР) В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.

1.1 Історіографія проблеми збройних формувань на Криворіжжі (на прикладі армії УНР) в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Історія Криворіжжя, а в нашому дослідженні – історія збройних формувань на прикладі УНР, в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. є малодослідженою і відповідно має досить невеликий масив історіографії. Локальні дослідження місцевих істориків та краєзнавців з даної тематики існують переважно у вигляді невеликих досліджень.

Вирішенням даної проблеми на наш погляд, є те що історія Криворіжжя періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. є невід’ємною частиною складної і заплутаної хронології подій в Україні в цілому, що відповідно, має досить потужну історіографічну базу, де ми можемо простежити опосередковано хід історичних подій на Криворіжжі, а саме історію збройних формувань на її території, зокрема на прикладі формувань УНР.

Щодо класифікації наукових праць теми, то їх можна систематизувати за критеріями авторитетності та об’єму праці:

- 1) Комплексні об’ємні дослідження з проблеми національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. на Україні у вигляді наукових монографій та статей, де містяться опосередковані дані про Криворіжжя;
- 2) Історико-краєзнавчі локальні дослідження у вигляді наукових та краєзнавчих статей, що безпосередньо стосуються тематики національно-визвольних змагань на Криворіжжі.

Фундаментальною працею з історії Революції 1917-1921 рр. в Україні є 4-х томна робота відомого українського історика В.Ф. Солдатенко «Україна в революційну добу» в якому кожен рік революції представлений окремим томом [28]. В даному дослідженні звертається увага на історію Катеринославщини та історію Криворіжжя в контексті загального розвитку подій на національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. Питання збройних формувань УНР, досліджується з посиланням на архівні джерела та свідчень учасників, що безумовно робить її концептуальним дослідженням в нашій роботі.

Також, в нашому дослідженні представлена праця В.Ф. Солдатенко «Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби», в якому дослідженні питання формування українського війська в часи національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр., зокрема велику роль приділено повстанським формуванням та їх ролі в бурхливих подіях на фоні діяльності керівників УНР [29].

Фундаментальною роботою присвяченою історії армії УНР в загальній концепції історії розвитку військових формувань на Україні є «Історія Українського війська» за редакцією вчених І. Крип'якевича, Б. Гнаткевича, З. Стефаніва, О. Думіна, С. Шрамченко, де також досліджено і історію армії УНР [19]. Деталізована історія української армії, розкриває події і на Криворіжжі, де формувались активно загони вільного козацтва і навіть січові стрільці.

Також, дослідження щодо персоналій очільників УНР представлене у праці В. Іваниса «Симон Петлюра. Президент України» [13], де відображено політичний портрет Петлюри з аналізом його внутрішньої та зовнішньої політики, зокрема питань, що стосуються і формування збройних сил України.

Велику цікавість представляє праця групи авторів В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронської «Полковник Петро Болбочан: трагедія українського

державника» [27], де представлені біографічні розвідки до полковника П. Болбочана та його військовий шлях.

Групою авторів, В. Гриневич, Л. Гриневич, Р. Колісник, М. Малецький, С. Росоха, Л. Шанковський, Б. Якимович, представлена велика праця «Історія Українського війська 1917-1995 рр.» [10]. Велика увага в даній праці приділяється побудові українського війська в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Слід також вказати на те, що в праці розглядається не тільки історія бойового шляху армії Української Народної Республіки в цілому, а й історія її окремих підрозділів, їх бойового шляху, військової уніформи, озброєння. нагород..

Дослідження М. Ковальчука «Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне повстання», яка дає нам уявлення про військові операції військ УНР проти білогвардійських загонів генерала Денікіна [16], де події, зокрема, відбувались на Криворіжжі. Видання є унікальним за тематикою, оскільки події українсько-білогвардійської війни стосувались навіть містечка Кривий Ріг.

Унікальною працею відомого історика та краєзнавця О. Мельника на тему національно-визвольних змагань на Криворіжжі є «Антибільшовицький рух опору на Криворіжжі 1919-1923 років» [23]. Дослідження, що на підставі новітніх документальних джерел, підіймає наступні питання організації антибільшовицького руху опору на Криворіжжі:

- 1) висвітлює причини виникнення повстанського руху на Криворіжжі,
- 2) ілюструє настрої населення тих часів в нашому регіоні,
- 3) організацію та протидію більшовицької влади з боку місцевого населення.

Особливої уваги заслуговує те, що в даному дослідженні представлена хроніка подій по рокам та досить великий масив документальних свідчень [22].

Безпосередньо, історія Криворіжжя в добу Українській революції представлена у статтях групи вчених та окремих дослідників, які були або є

викладачами Криворізького державного педагогічного університету, зокрема велику наукову та краєзнавчу цінність мають такі наукові статті:

1) «Криворіжжя в 1917-1920 рр.» написане авторським колективом: В.О. Комаровим, А.А. Матросом, О.Б. Брижаченко, що розкриває специфіку протистояння різних політичних рухів на Криворіжжі [17].

2) «Діяльність Центральної Ради в регіональному вимірі: березень 1917 – квітень 1918 рр. (на прикладі новітньої історії Криворіжжя)» що написана к.пед.н, доцентом Л.В. Задорожною, ґрунтовно розкриває збройне протистояння національних патріотичних сил та ворожо налаштованої більшовицької камарильї [15].

3) «Військовополонені центральних держав на підприємствах Півдня України (1914-1917): характеристика національного складу» наукова стаття к.і.н., доцента А.В. Тарасова [30] ґрунтовно пояснює сутність виникнення січових стрільців на Криворіжжі.

4) «До питання про перебування військовополонених австро-угорської армії на території Криворіжжя (1914-1918 рр.)» наукова стаття к.і.н., доцента А.В. Тарасова [31] є продовженням традиції розгляду формування збройних загонів «січових стрільців» в нашому регіоні.

Таким чином, наявні історіографічні праці повністю дозволяють простежити діяльність та виникнення збройних формувань на Криворіжжі і простежити подальшу історію цих загонів.

1.2 Джерельна база проблеми збройних формувань на Криворіжжі (на прикладі армії УНР) в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Історія збройних формувань та території Криворіжжя зосереджена в досить великій кількості архівних документів та має невелику кількість джерел у вигляді мемуарної літератури учасників тих подій. Слід окремо вказати, що а нашому дослідженні прямого доступу до архівних документів у

нас немає, але, в своєму дослідженні ми можемо спиратися на вчених, які такі доступ мають і це відображено в пункті 1.1 першого розділу магістерської роботи.

Об'ємні та досить ґрунтовні спогади залишив Петро Дяченко у своїй книзі «Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку чорних запорожців армії Української Народної Республіки» в яких він розповідає про військовий шлях підрозділу, характеристики командирів та солдат, зокрема, автор посилається на невеликий масив документів зі свого власного архіву, що яскраво ілюструє звичайних кіннотників УНР [5].

Представляють велику цікавість для істориків Криворіжжя – спогади ідеолога інтегрального націоналізму – Дмитра Донцова (1883-1973) – «Рік 1918, Київ», де він дає політичну характеристику подій національно-визвольних змагань, де згадується Катеринославський регіон і яскраво передається гострота протистояння [3].

Праця М. Капустянського – «Похід українських армій на Київ та Одесу» представляє офіційну точку зору уряду Української народної республіки, подає детальний опис бойових дій Армії УНР навесні-влітку 1919 р. і є широким фундаментом для розуміння і вивчення тодішніх подій [6].

Неабияку цінність представляють дослідження офіцерів та вояків УНР, учасників національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Так, підполковник УНР Андрій Голуб (1887-1966) описує стан військових дій на Криворіжжі як локальний і контрпартизанський: «Губернський комісар Няньчур доручив мені сформувати кінну сотню. Я наказ виконав. Сформована сотня мала 10 шабель і складалася переважно з кіннотників, добрих українців. Якимсь у місяці лютому ми довідалися, що у Кривому Розі перехопили владу місцеві більшовики. Мене відрядили з кіннотою сотнею придушити повстання. До Кривого Рогу ми їхали без відпочинку цілу ніч, і хоч були змучені, але нам

пощастило видко ліквідувати більшовицьку владу і назад наставити українську. Тоді треба було дати відпочинок людям і коням» [1, с. 176-177].

Велику наукову цінність представляє приватна колекція документів з різних архівів, зокрема ЦДАВО – кандидата історичних наук, доцента А.В. Тарасова. Зокрема, унікальним є документ, «До хвального Галицько Буковинського комітету допомоги жертвам війни» який дуже багато чого пояснює про українізацію і створення військових формувань на Криворіжжі:

«У Києві

ЗАПИТ.

Полонені Українці копальні Дубова Балка північ від (станції) Вечерній Кут Катеринославської губернії, звертаються з ласкавою просьбою до Вас про надання наступної інформації:

1. Полонені Українці вище згаданого і копальні бажають поступити в Вільне Козацтво як рівно ж і в Українські полки .

2. Бажають переселитись в відповідне місце для відповідної організації.

3. Чи не можна було б дістати легітимації що до осіб здатних до організації .

4. Чи не можна було б організувати цілий Криворізький район.

Ми є тої думки, що Хвальний Комітет не відкине нашого прохання як рівно ж запиту, а ласкаво повідомить нас через Василя Білецького того же самої копальні.

За організацію Комітету Голова ЮРІЙ МОЧЕРНІОК

3.XI. 1917 року» [4].

Таким чином, можна зазначити, що завдяки науковим розвідкам доцента А.В. Тарасова факт формування січових стрільців підтверджується не тільки мемуарами, але й архівними документами.

Отже, джерельна база представляє широкий пласт невивчених матеріалів з історії Криворіжжя, які потребують подальшої уваги дослідників.

1.3 Методологія та методи дослідження

Методологічну основу нашої роботи складають історичний, системний, детерміністський підходи, які забезпечують комплексний аналіз проблеми вивчення збройних формувань армії УНР на Криворіжжі в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Принцип історизму у нашій роботі виражається у тому, що аналіз подій національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. дозволив нам виявити в перебігу подій свідчення про збройні формування УНР при використанні усіх наявних джерел та історіографії.

Принцип системності в нашій роботі проявився як вимога до історичного дослідження, яка передбачає розгляд об'єкта вивчення як складної організованої системи. В цьому сенсі, ми розглянули становлення збройних формувань на Криворіжжі та їх шлях в динамічній системі змін.

Принцип детермінізму в нашій роботі проявився у зверненні нашої уваги на обумовленість історичних явищ і процесів, оскільки, наш регіон мав власний особливий шлях в історії національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., зокрема, недостатня увага питанням озброєння і постачання військ, що стало одним із факторів програшу у національно-визвольних змаганнях.

В кваліфікаційній роботі було використано такі методи дослідження:

I) Загальнонаукові методи:

1) аналіз як метод дозволив нам послідовно розчленувати об'єкт та предмет дослідження, визначити основні підходи до наукової роботи та визначити його методи, що використовувались в ході дослідження. Це проявилось у послідовному розгляді проблеми збройних формувань на Криворіжжі;

2) синтез як науковий метод дозволив знайти причинно-наслідкові зв'язки у проблемі збройних формувань та простежити їх функціональність і об'єднати наслідки в єдиний контекст;

3) герменевтичний метод ми використовували для перевірки джерел, їх тлумачення, зокрема при розгляданні спогадів учасників тих подій;

4) структурно-типологічний метод використано для структурування роботи за розділами і підрозділами, групування джерел та літератури з проблеми збройних формувань УНР на Криворіжжі.

II) Спеціально-наукові або історичні:

1) історичний дозволив побудувати роботу в хронологічній послідовності, побачити причинно-наслідкові зв'язки між подіями та послідовно викладати матеріал, зокрема дослідити процес утворення військових формувань УНР на Криворіжжі та їх протистояння зі ворогами;

2) порівняльно-історичний метод дослідження дозволив шляхом порівняння встановити схожість і відмінність між історичними явищами, що вивчалися, за допомогою цього методу ми виявили збройні формування на Криворіжжі.

Таким чином, даний набір методів як загальнонаукових так і історичних – сприяв глибокому та неупередженому дослідженню нашої проблеми.

Висновки до розділу 1

Таким чином, вивчивши стан проблеми теми магістерської роботи можна зазначити наступне:

1) Історіографія збройних формувань на Криворіжжі в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. представляє собою сукупність наукових праць і краєзнавчих статей які демонструють протирічливість процесів становлення українського війська на Криворіжжі.

2) Джерельна база дослідження має не досить задовільний стан, так як ми не маємо безпосереднього доступу до усього масиву документів, але з іншого боку, маємо достатню кількість робіт вчених, що дають нам доступ до документів за допомогою своїх праць;

3) Теоретико-методологічною базою дослідження стали: історичний, системний, детерміністський підходи, які дозволили об'єктивно і системно розглянути складну історію збройних формувань на Криворіжжі. Такий комплекс методів як загальнонаукових так і історичних – сприяв глибокому дослідженню даної проблеми.

РОЗДІЛ 2. АРМІЯ УНР НА КРИВОРІЖЖІ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.

2.1 Передумови та становлення армії УНР в період національно-визвольних змагань.

Трагедія українського народу в роки Першої світової війни полягала не тільки в людських життях та матеріальних збитках, які завдали військові дії на території України, але й забороні власної державності та політичної самостійності українського народу. На початку війни територія України була розділена між Австро-Угорщиною та росією і український народ не мав можливості визначити своє державне майбутнє.

Зовсім не патріотичні почуття громадян російської імперії – криворіжців описує учасник національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Василь Прохода: «Більшість мобілізованих вояків були робітники з Криворізького промислового району та з Донбасу. Були це досить сміливі люди, а тому не боялись кари, коли їх гнали на фронт. Стихійний патріотичний настрій, що панував в серпні, в листопаді, знизився до нуля. Все свідчило про зтяжний характер війни, а тому вигляди на збереження життя на передових позиціях значно зменшились. Кожний хотів побачитись ще раз зі своїми рідними. Лише гречкосії-селяни не відважувались дезертувати в дальші від залізниці села. Про якийсь легальний відпуск з ешелону навіть в тому випадку, коли проїздили мимо рідного села, не могло бути мови. Не міг і я, як командир, залишити на півдня ешелон, бо тоді могли б всі мої підлеглі розбігтись» [9, с. 171].

Процес формування збройних сил на Криворіжжі як спроба створення саме української армії розпочався у лютому 1917 року, коли містечко Кривий Ріг стало місцем зіткнення між українськими та більшовицькими силами під час національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Проявилось це у створенні добровольчих формувань патріотичних сил – загонів Вільного козацтва, що представляли собою на думку українських істориків В.Л. Штефана, І.С. Конобрицької та Н.В. Криворучко: «добровільні військово-міліційні з'єднання, які були створенні для захисту Української держави і охорони правопорядку» [33, с. 34]. Саме ці загони стали центром протидії більшовицьким силам. Міліційний (добровольчий) принцип формувань збройних підрозділів був на ті часи доволі поширеним, оскільки стихійно виникали подібні загони майже у всіх містах та селищах України.

Цю тезу підтверджує і український дослідник Футулуйчук Д. Д. – процес створення козацтва став масовим: «У серпні-вересні 1917 року вільний козацький рух охопив:

- 1) Київщину,
- 2) Чернігівщину,
- 3) Полтавщину,
- 4) Катеринославщину,
- 5) Херсонщину,
- 6) Кубань.

Були створені коші (полки):

- 1) імені Семена Палія,
- 2) імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного».
- 3) «одним із найкращих був Гайдамацький курінь на Херсонщині» [32, с. 51].

Можливо, мова йде саме про криворізьке збройне формування гайдамаків УНР.

Цікавим моментом, на думку відомого українського історика Футулуйчука Д. Д. є те, що регіон Криворіжжя став одним із осередків формування української армії, а також одним із елітних військових частин УНР – січових стрільців. Так дослідник зазначає, що: «З прибуттям до куреня групи колишніх полонених старшин УСС із концтабору під Царицином:

- 1) Андрія Мельника,
- 2) Романа Сушка,
- 3) Василя Кучабського,
- 4) Івана Андруха,
- 5) Осипа Думіна
- 6) Євгенія Скалія,

підвищилася дисципліна та боєздатність цього формування» [32, с. 51].

Цікаво відмітити, що останні двоє: Осип Думін та Євгеній Скалій, «були із полонених галичан, які працювали в копальнях на Криворіжжі. При створенні підрозділу було прийнято за основу організаційну структуру Легіону УСС» [32, с. 51].

Цікавим моментом, є те, що в переліку видатних січових стрільців український історик Футулуйчук Д.Д. називає таких активних учасників національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.: Осипа Думіна та Євгена Скалія, які були полоненими галичанами і працювали в копальнях Криворіжжя, саме вони й стали організаторами загону січових стрільців в нашому регіоні.

Один із організаторів формувань січових стрільців, Осип Думін так згадує розвиток подій на Катеринославщині: «Дня 26 квітня (1917 року) віче українців 228-ого піхотного полку (РІА) в Катеринославі домагається автономії України, а на святі 1 травня (1917 року) весь катеринославський гарнізон виступив з синьо-жовтими прапорами» [19, с. 85]. Таким чином, можна зазначити, що частини РІА після розпаду Російської імперії вступили в процес українізації, зокрема 228-й піхотний полк.

Також підтримала процес українізації і 3-ох кінна дивізія РІА, з якої в жовтні 1917 року виділився кінний полк чотирьохсотенного складу, тобто повнокровна бойова одиниця. Цікавим моментом, що розкриває дані про активних діячів-організаторів збройних формувань УНР, є думка учасника національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Осипа Думіна: «Для

організації цього полку дуже прислужився майбутній повстанський діяч сотник Козир-Зірка» [19, с. 101].

Як зауважують українські історики, в серпні-вересні 1917 року чисельність загонів Вільного козацтва зростає. Так активний діяч національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. січовий стрілець Осип Думін подає таку цифру наявності: як 60 тисяч козаків з регіонів Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Катеринославщини, Херсонщини і навіть Кубані. Один тільки загін з Херсонщини нараховував 8 тисяч козаків [19, с. 107].

Проте доля цих українських військових частин була досить гіркою, адже всі вони були знищені під час першої українсько-більшовицької війни (1917-1918). Як зазначає О.Думін: «Під час першої більшовицької інвазії (вторгнення) полк було зовсім розбито в Павлограді на Катеринославщині, а старшин розстріляно» [19, с. 101]. А сучасний український історик Футулучук Д.Д. зазначає, що: «недалекоглядна політика щодо військової проблеми стала очевидною вже в грудні 1917 – січні 1918 років, коли значна кількість прихильних до УНР військ або ж саморозпустилися, або ж оголосила нейтралітет» [32, с. 52].

Таким чином, криворізькі підрозділи армії УНР активно брали участь у подіях того часу, пов'язаних з революційними та національно-визвольними подіями в Україні.

Так відомий учасник національно-визвольних змагань Борис Монкевич характеризує ситуацію на Криворіжжі в першій половині квітня 1918 року як регіон, що входив в один із головних напрямків південного фронту по лінії Катеринослав-Севастополь, де й проводились наступальні операції українсько-німецьких військ на Лівобережній Україні [7, с. 98].

Сучасний історик-краєзнавець О. Мельник у своїй статті «Австро-угорських військ контроль над Криворіжжям» зазначає, що «Криворіжжя

було захоплене австро-угорськими військами, які встановили контроль, в регіоні на протязі березня-листопада 1918 року» [23, с. 117].

Цікавим моментом, на наш погляд є унікальні дані криворізького історика-археолога О.Мельника про австро-угорські частини, що перебували на Криворіжжі і боролись з більшовиками: «Це були частини 12-го піхотного корпусу австро-угорської армії:

- 1) три полки 11-ої австрійської дивізії
- 2) окремі підрозділи 5-ої угорської дивізії.

Комендантом містечка Кривий Ріг було призначено:

- 1) обер-лейтенанта Генріха Антона фон Хельтке,
- 2) заступником – обер-лейтенанта Шпарвасера» [22, с.117].

О. Мельник зазначає також: «Так як, серйозних бойових зіткнень в цьому регіоні не відбувалося, а в період Гетьманату армія УНР була підтримана підрозділами Німецької та Австро-Угорської армій, то відповідно задачі сформованих та дислокованих підрозділів армії УНР на Криворіжжі будувалися переважно на боротьбі з бандитськими формуваннями та підтримкою правопорядку» [22, с. 117].

Таким чином, ми можемо зазначити, що збройні формування УНР на Криворіжжі формувалися із найвідданіших патріотів України, які, в свою чергу, були найкращими бійцями серед інших воїнів Армії УНР, зокрема Легіону УСС.

2.2 Структура, чисельність та особливості формування армії УНР та її діяльність на Криворіжжі

Отже, з приходом на Криворіжжя австро-угорських військ бойові дії закінчились змушеною демаркацією театру військових дій і тимчасовою відсутністю збройного протистояння, але з падінням Гетьманського режиму Павла Скоропадського у ході більшовицького та білогвардійського наступу

на Україну – збройні формування УНР знаходились у стані постійної війни «всіх проти всіх», що безумовно впливало на подальший розвиток подій.

Згідно даних відомого криворізького історика-археолога та краєзнавця Мельника О.О.: «Після падіння режиму гетьмана Павла Скоропадського (: «Криворізький басейн потрапив до знов створеної Директорією Південно-східної групи Правобережного фронту під командуванням отамана А.О. Гулого-Гуленко (1886-1929). У північно-західній частині Криворіжжя оборону проти Червоної армії тримали такі військові формування:

- 1) Катеринославський кіш,
- 2) Верхньодніпровський полк (500 піхотинців),
- 3) курінь Донецького кряжу (близько 100 піхотинців),
- 4) курінь Самарської паланки (близько 100 піхотинців)
- 5) збірний курінь (200 бійців)»
- 6) Деякі підрозділи Херсонського полку.

Фронт проходив по території Північного Криворіжжя, тобто по лінії Воскобійня – П'ятихатки» [24 с.252-253].

Стосовно складу збройних формувань УНР, то більшість її частин носили:

- 1) іррегулярний характер,
- 2) мали низьку боєздатність,
- 3) дуже часто зраджували, переходячи до більшовиків або білогвардійців,
- 4) просто діяли на власний розсуд, тим самим зчиняючи велику шкоду іміджу українських збройних сил.

Так, 10 грудня 1918 року у Катеринославі чисельні групи офіцерів з 8-го гетьманського корпусу генерала І. Васильченко (чисельністю 900 багнетів і 4 гармати) вступаючи у збройні сутички з загонами УНР Південного фронту під командуванням отамана О. Грекова пішли на прорив до Перекопського

перешийка. 2 січня 1919 року Катеринославські групи офіцерів досягли Перекопу і з'єдналися з основними силами білогвардійців [26, с. 281-282]

15 грудня 1918 року отаман повстанських загонів, що діяли в районі Катеринославщини – Нестор Іванович Махно (1888-1934) уклав з командуванням УНР договір про спільну боротьбу проти військ ЗПСР в разі їх окупації території України, але вже через одинадцять днів загопи Махно порушивши угоду про спільні дії, почали війну проти військ Директорії і взяли штурмом місто Катеринослав і станцію Синельникове, вибивши звідти частини УНР» [Савченко, с. 285.].

Таким чином, в результаті дій повстанських загонів отамана Махно праве крило Лівобережного фронту Армії УНР було змушено відступити за річку Дніпро. Дії махновців підтримали також зрадники УНР – загопи отамана Нікіфора Григор'єва (1884-1918), які до цього знаходились у складі військ Директорії» [26, с. 73].

Як стверджує український історик В. Савченко: «1 січня 1919 року загопи Махно (до 7 тисяч повстанців), що опинилися буфером між частинами УНР і добровольцями, а також загопи більшовицьких і ліво-есерівських повстанців Донбасу (до 3 тисяч повстанців) стримували наступ білих в Приазов'ї... 8 січня махновці спробували перейти в наступ, але були відбиті білогвардійцями. Махно був змушений утримувати 200-кілометровий фронт проти білих, від Токмака до Юзівки, а махновські загопи в Катеринославській губернії, як і червоні частини в Харківській губернії, позбавили Директорію УНР від небезпечного, безпосереднього контакту з військами ЗПСР» [26, с. 285].

В гостру політичну ситуацію на території України втрутилися військові контингенти Антанти, які відверто підтримували загопи Білого руху і вороже ставились до армії УНР на Півдні України. Характер військових дій в регіоні Криворіжжя носив хоча і локальний, проте інтенсивний характер: війна

проводилась мобільними загонами невеликої чисельності, проте використовувались всі види сучасного озброєння:

- 1) кулемети,
- 2) гармати,
- 3) бронепотяги,
- 4) панцирники,
- 5) авіація.

Як зауважує О.Мельник: «Стан різко погіршився, коли 6 лютого 1919 року стало відомо про перехід отамана Григор'єва на бік більшовиків. Командир 3-го корпусу отаман Осмолов вимушений відправити Катеринославський полк на придушення більшовицького повстання у Єлисаветграді (Кіровоград). Таким чином, Південно Східна група отамана Гулого-Гуленко, втративши великий загін отамана Григор'єва, не змогла ефективно протидіяти більшовицьким військам на Катеринославщині» [24, с. 252-253].

Отаман Андрій Гулий-Гуленко намагався, своєрідними методами боротьби використати свої загони як партизанські з'єднання, що повинні бути елітними та диверсійними, тобто краще підготовленими, і повинними стрімко проникати крізь лінії фронту та загороджувальні кордони ворога у процесі диверсійної війни.

Такі конфлікти низької інтенсивності або «малі війни» є характерними для молодих держав, як УНР, що знаходяться на стадії державного становлення.

Війна одночасно з декількома супротивниками передбачає:

- 1) міцний тил,
- 2) повну легітимність влади,
- 3) ефективну боротьбу з внутрішніми ворогами за допомогою власних поліцейських структур, чого УНР не мала.

Проте армія УНР стала дієвою і пережила реформу значно пізніше, ніж розпочались військові дії. До того ж вражає і список суперників УНР на Криворіжжі:

- 1) білогвардійські підрозділи,
- 2) радянські збройні формування,
- 3) бандитські загони,

які вели повномасштабну війну із застосуванням всіх видів зброї і за мобілізації всіх можливих людських ресурсів.

До кінця лютого 1919 року РСЧА захопила:

- 1) Київ,
- 2) Полтаву,
- 3) Юзівку (Донецьк),
- 4) Катеринослав,
- 5) Одесу [26, с. 442].

Як зауважує український дослідник М. Кравчук: «Однією із причин поразок Наддніпрянської Армії протягом зими-весни 1919 року можна вважати нестачу в повстанських загонах Директорії підготовлених старшинських кадрів» [18, с. 58].

Але, надалі, доля армії УНР стала більшості трагічною, а територія Криворіжжя стало ареною постійної боротьби білої та червоної армії, а згодом радянська влада захопить та закріпиться в нашому регіоні аж до II світової війни. На Криворіжжі залишився антирадянський рух, але в більшості він не мав зв'язків з владою УНР і діяв самостійно.

У районі Придніпров'я воювала повстанська армія Нестора Махно, що підвищувало успішність Зимового походу Дієвої армії УНР, адже умова про бойові дії разом діяла. Йому протидіяли білогвардійські загони генерала Слацова – 3-й армійський корпус Добровольчої армії ЗПСР:

- 1) близько 3,5 тисячі багнетів і шабель,
- 2) 2 панцерника,

3) 30 гармат.

Застосувавши антантівське новітнє озброєння білогвардійці повністю розгромили махновський гарнізон Катеринослава (близько 6 тисяч повстанців) і захопили штурмом саме місто [8, с. 323].

Хоча звільнити територію України під час Першого Зимового походу так і не вдалося, глибокий партизанський рейд Дієвої армії УНР мав пропагандистський ефект. Народ України повстав проти білогвардійських окупантів і більшовицьких рад. Проте сутички зі збройними загонами Білого Руху вже не відбувались, на його місце прийшла РСЧА і з лютого по травень 1920 року всі бойові операції проводились вже проти більшовицьких підрозділів.

Причини поразок збройних формувань УНР, зокрема і на Криворіжжі носять комплексний характер:

1) повна ізоляція держави УНР на зовнішньополітичній арені, що не давало змогу закупати:

- а) зброю,
- б) амуніцію,
- в) ліки,
- г) продукти;

2) війна на декілька фронтів, що є неприпустимим для становлення державності;

3) суперечки між командуванням УГА і Дієвою армією УНР, що в кінцевому результаті призвело до переходу УГА на сторону Білого руху;

4) повстанська база військ Директорії, що постачала вояків, які були часто недисципліновані, могли зрадити або просто дезертирувати.

Оскільки, у першій половині 1919 року радянська влада ствердилась в Кривому Розі, вона одразу запровадила такі репресивні заходи:

- 1) націоналізація земель,
- 2) націоналізація підприємств:

- а) великих,
- б) середніх,
- в) дрібних,
- 3) обмеження товарно-грошових відносин,
- 4) скасування приватної власності.

Для впровадження таких репресивних заходів радянською владою створювалися комітети і ревкоми :

- 1) повітові
- 2) волостні,
- 3) продовольчі.

Ці органи являлись важливою частиною системи «воєнного комунізму» [23].

На репресії селяни Криворіжжя відповіли повстанням. Вражає різноманітність діяльності українських отаманів повстанських загонів. Так Комаров В.О., Матрос А.А., Брижатенко О.Б. вказують: «На південному заході повіту «хазяйнувала банда» Чирви. Вся Софіївська волость і частина Верхньодніпровського повіту контролювалися повстанською армією Федорченка. Від села Веселі Терни до центру розповсюджувався вплив загону Мелешка. На хуторах навколо Інгульця діяло угруповання Мазія» [17, с. 76].

Особливу увагу в нашому дослідженні, також слід приділити повстанському руху, який на Криворіжжі очолювали різні лідерів повстанців з Кривого Рогу, такі як:

- 1) Кость Пестушко,
- 2) Ковальов (отаман Лютий),
- 3) Ілля Тишанін (отаман Іванов),
- 4) Григорій Тишанін (отаман Іванов),
- 5) отаман Чорний Ворон,
- 6) доктор Гелів,
- 7) інші [23].

Партизансько-повстанський рух, що набував рис антирадянського – потребував:

- 1) координації і чіткого інструктажу, який здійснювали в Штабі Головного Отаману УНР Симона Петлюри,
- 2) Контролю та постачання озброєння та спорядження від Дієвої армії УНР, оскільки повстанці мало, що могли протиставити регулярним радянським військам,

Форми боротьби повстанських загонів за О. Мельником були наступними:

- 1) Бойові операції проти регулярної армії: Повстанці вели бойові дії проти частин регулярної армії, формування Степової дивізії Пестушко, а також загонів різних отаманів:

а) Клепача,

б) Мелашко,

- в) Федорченко. Вони ставали учасниками бойових зіткнень та здійснювали атаки на ворожі військові формування;

- 2) Диверсії на залізниці та комунікаціях:

а) знищення залізничних ліній,

б) підрив мостів,

в) руйнування засобів зв'язку.

- 3) Напади на продовольчі загони радянської влади і склади метою зриву «продовольчої кампанії», що мало на меті обмежити здатність радянської влади реквізувати продукти, тобто перешкоджати «політиці військового комунізму».

- 4) проведення агітації і пропаганди проти радянської влади: повстанці проводили пропагандистську роботу серед місцевого населення, намагаючись залучити його на свій бік і створити негативний настрій проти радянської влади,

5) атентати проти радянських функціонерів та комуністів: В окремих випадках повстанці вдавалися до терористичних актів проти функціонерів владних структур:

- а) комуністів,
- б) комсомольців. Ці акції були спрямовані на дестабілізацію радянської влади і створення психологічного тиску на її представників [23; 26].

На наш погляд, «палаюче Криворіжжя» стривожило радянське керівництво і воно вирішило провести локальну контрпартизанську війну, в чотири етапи:

I) Великі військові операції по ліквідації найчисельніших загонів на Криворіжжі, (а їх чисельність доходило до 20 тисяч повстанців), планувалось здійснити військовими частинами Червоної Армії і загонами ЧОП, застосовуючи такі тактичні прийоми, як:

- 1) блокади,
- 2) засади,
- 3) облави,
- 4) прочісування місцевості і т.і.

II) По завершенню контрпартизанських операцій проти великих повстанських загонів (Степова дивізія), за умов їх розпаду на малочисельні групи (40-50 бійців), провести:

- 1) фільтрацію місцевого населення,
- 2) знищити тим самим соціальну базу для підтримки повстанських загонів УНР всім необхідним.

III) Проведення спецпідрозділами ВЧК та ЧОПами локальних спеціальних операцій з використанням таких тактичних прийомів, як:

- 1) «пошуки» повстанців невеликими групами міліції та ГубЧека;
- 2) організація засідок на шляхах і перелісках, винищувальними групами із загонів ЧОП, що склалися зі спеціально підготовлених снайперів;

- 3) агентурні акції (влив провокаторів в лави повстанців);
- 4) психологічні операції:
  - а) агітаційні заходи з метою дискредитації повстанців,
  - б) проголошення так званої «амністії» і т.і.).

IV) На завершальному етапі контрпартизанської війни, коли повстанці діють невеличкими групами по 3-5 бійців, планувались ті ж самі локальні спецоперації силами місцевих органів.

Таким чином, всі ці фактори сприяли послабленню повстанського руху і, в кінцевому підсумку, призвели до його зменшення та затихання, а контрпартизанська війна проти повстанського руху проти комунізму на Криворіжжі була проведена такими методами:

- 1) силовими,
- 2) невинуватими,
- 3) антигуманними.

Отже, можемо зазначити, що партизанський характер бойових дій армії УНР повністю виправдав себе у боротьбі проти більшовиків, військ ЗСПР, бандитсько-повстанських загонів. Використовуючи тактику раптових ударів по тилам та комунікаціям білих, а згодом і червоних військ загопи повстанців Директорії зберегли свою боєздатність і зуміли своїм прикладом підняти на повстання майбутнє покоління України.

Висновки до розділу 2

Отже, підводячи підсумок, варто зауважити, що формування збройних формувань УНР носило стихійний і добровольчий характер та мало 2 напрями:

- 1) Добровольці які створювали загопи Вільного козацтва.
- 2) Полонені галичани, що створювали загопи, які влились в Легіон УСС.

У цій складній історичній ситуації було багато різних військових формувань УНР, які діяли в різних районах та часах. Сьогодні історія підрозділу січових стрільців, що набрався з добровольців і полонених у Кривому Розі та прийняв участь в національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. вимагає більш детального дослідження в історичних джерелах.

Якщо говорити про період Української Центральної Ради та період Гетьманату на Криворіжжі, то можна сказати, що армія в цьому регіоні будувалася в більш-менш сприятливих умовах. Бойові операції по витісненню більшовицьких загонів та контролем над визволеними територіями здійснювала в основному німецька армія, що, відповідно, забезпечувало умови для формування на Криворіжжі підрозділів армії УНР, хоча керівництво німецьких та австро-угорських союзників дещо гальмувало цей процес.

Так як, серйозних бойових зіткнень в цьому регіоні не відбувалося, а в період Гетьманату армія УНР була підтримана підрозділами Німецької та Австро-Угорської армій, то відповідно задачі сформованих та дислокованих підрозділів армії УНР на Криворіжжі будувалися переважно на боротьбі з бандитськими формуваннями та підтримкою правопорядку. Але, після повалення Гетьманату та закінчення підтримки союзників, армія УНР в переважній більшості була в числі переможених.

У «молодої» держави УНР просто не вистачало військ для боротьби із зовнішніми та внутрішніми ворогами, а тому криворізькі частини в силу тих чи інших обставин мали змогу із «мисливців за партизанами» стати об'єктом «мисливства».

Зазначені фактори разом спричинили повстання проти радянської влади в Україні. Селяни виступали як стихійні учасники цього руху, борючись за політичні та економічні покращення, тоді як організований рух на чолі з УНР намагався використовувати цю ситуацію для досягнення національної незалежності.

Дієвість регулярних сил на Криворіжжі проти:

- 1) Червоної Армії,
- 2) загонів ЗПСР,
- 3) бандитсько-повстанських загонів, що виступала проти Армії УНР і погрожувала перерізати тили – потребувала мобільних і краще підготовлених та озброєних частин, які мали б змогу протистояти внутрішнім заколотам і терору з боку більшовиків і учасників Білого Руху.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: «ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ НА КРИВОРІЖЖІ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР. У РОБОТІ УЧНІВ».

3.1 Стан вивчення теми в шкільній практиці

Дослідивши стан щодо вивчення проблематики магістерської роботи в шкільній практиці, слід сказати, що на даному етапі тема збройних формувань Української Народної республіки на Криворіжжі не інтегрована в шкільну історичну освіту, тому для проведення окремого комбінованого уроку, заходу чи позакласної роботи, таких її аспектів: як армія, загони УНР, Криворіжжя, можна представити лише в контексті вивчення окремих тем.

Проаналізувавши уроки вчителів-практиків з теми, ми дійшли висновку, що при вивченні проблеми загонів УНР на Криворіжжі, увага приділяється до цієї теми лише у контексті наявності вивчення УНР в цілому. Але, не слід забувати, що це розробки до яких ми маємо безпосередній доступ і, відповідно, ми не маємо доступу до усіх наявних розробок.

Такі уроки, на наш погляд, повинні формувати у учнів громадянську компетентність:

- 1) Розкривати сутність і значення загальнолюдських цінностей (певних моральних понять). В процесі навчання учнів залучають до участі в ігрових ситуаціях, у яких виявляються певні моральні якості учнів, формують навички моральних стосунків,
- 2) В процесі навчання виховують риси, пов'язані з національно-державним самовизначенням особистості,
- 3) виховують риси, властиві творчим особистостям,
- 4) Виховують особистісне (ціннісне) ставлення до знань, людей, подій тощо.

Окрім того уроки присвячені національно-визвольним змаганням 1917-1921 рр. повинні розвивати інтегральну компетентність в учнів, таким чином:

- 1) Висвітлювати розвиток людської цивілізації та її проблем, розкривати місце і значення досвіду людства у світі,
- 2) Розкривати зміст різних видів людської діяльності у сфері матеріальної і духовної культури.
- 3) Передбачати ознайомлення зі способами, технікою виконання конкретного виду діяльності.
- 4) Ознайомлювати зі змістом і способами творчої діяльності.
- 5) Розкривати умови розвитку психічних функцій особистості, значення і способи самопізнання та самовдосконалення.
- 6) З'ясувати сутність і значення людського спілкування.
- 7) Виявляти рівень розвитку особистості, її нахили та здібності.

Так, вчитель Ю.О. Деркач торкається питання армії УНР в контексті теми уроку: «Утворення Української Народної Республіки. Протистояння національно-патріотичних сил і більшовиків». Вона торкається армії в декількох ключових місцях, які частково характеризують причини невдачі національно-визвольного руху з його прямими частково охарактеризованими наслідками. Вчитель вдало демонструє такі прийоми:

- 1) Пояснення,
- 2) розповідь,
- 3) бесіда,
- 4) демонстраційний експеримент,
- 5) мисленнєвий експеримент,
- 6) створення навмисно неправдивих ситуацій,
- 7) історичне порівняння [12].

Вчитель Ярема М.Р. представила розробку уроку на тему: «Проголошення УНР», в якому частково характеризує становлення армії та наголошує проблему армії як одну з основних причин занепаду Української

Народної Республіки. В даному уроці вчитель вдало демонструє різноманітні прийоми з роботою учнів:

- 1) Бесіда,
- 2) Дискусія,
- 3) Робота з підручником,
- 4) Демонстрація,
- 5) Ілюстрація
- 6) Ситуативний контроль [34].

Так, наприклад, вносячи різні пропозиції в організацію уроків, вчитель О.Л. Майборода пропонує при організації вивчення особистості на уроках історії використовувати такі методи:

- 1) аналітична бесіда за запитаннями і завданнями,
- 2) історична вікторина,
- 3) гра «Правда-неправда»,
- 4) гра «Віднови пошкоджене речення»,
- 5) віршований портрет,
- 6) загадка-складка,
- 7) акровірш,
- 8) шарада,
- 9) проблемне завдання на основі вивчення джерела,
- 10) історичний турнір «Кому належить історичний вислів»? тощо.

Також для учнів вчитель пропонує:

- 1) самостійно використовувати додаткову літературу,
- 2) давати оцінку ролі особистості в історії,
- 3) висловлювати своє ставлення до її життя й діяльності.

Цікавим та вартим уваги у практиці вчителя О.Л. Майбороди є те, що через активні види індивідуальної та групової роботи на уроках учні відпрацьовують окремі навички, потрібні для самостійного створення історичного портрету [21].

На сьогодні чинними є такі навчальні програми: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Історія України. 5–9 та 10-11 класи» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року №698) [24].

За основу взятий підручник «Історія України» авторів В. Власов та С. Кульчицького профільного рівня для 10 класу. Судячи з аналізу в ньому присутні:

- 1) Структуровані розділи, що поглиблюють і розширюють знання і вміння учнів з окремих розділів програми.
- 2) Параграфи, що надають тексти як відомості про один з можливих аспектів предмету в цілому (питання історії розвитку техніки, науки, культури; портрети найвидатніших митців, вчених; проблеми та перспективи розвитку техніки, науки, культури; питання прикладного характеру тощо).
- 3) Завдання для домашньої роботи узагальнюють і систематизують знання з предмету.
- 4) Творчі завдання Поглиблено розкривають взаємозв'язки різних навчальних предметів, галузей знань, видів мистецтва тощо та коригують знання учнів з предмету, коли вони змінюють напрям, профіль навчання, переходять до іншого загальноосвітнього навчального закладу.

Дуже цінним для вирішення даної проблематики є навчально-методичний посібник О. Пометун та І. Фрейман «Методика викладання історії в школі» Він має наступні методичні рекомендації та приклади застосування різних методів на уроках історії:

- 1) Створення високого рівня проблемного навчання серед учнів,
- 2) Забезпечення навчального середовища різноманітним форм і методів навчання,
- 3) Раціональна організація в учнівській спільноті індивідуального підходу,

4) Оптимізація зв'язку навчання з досягненнями науково-технічного прогресу [25].

Таким чином, виходячи з проаналізованої практики ми пропонуємо використати наступне комбіноване заняття, яке включало б:

- 1) Дискусію,
- 2) Пізнавальну гру
- 3) Ситуативний метод навчання.
- 4) Роботу з документом.

3.2 Методика вивчення теми засобами сучасної історичної освіти

Приклад комбінованого уроку.

Тема: Формування загонів УНР на Криворіжжі у період національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.).

Мета:

Навчальна:

- 1) сформувати в учнів знання загонів УНР на Криворіжжі у період (1917-1921 рр.),
- 2) виділити причини їх формування та особливості використання;

Розвивальна:

- 1) розвивати в учнів навички роботи з документами, вирішувати проблемні ситуації,
- 2) вміння творчо мислити; виховувати в учнів пошану до історичного минулого.

Виховна:

- 1) виховувати інтерес до історичного минулого людства на прикладі історії Криворіжжя,
- 2) сформувати ціннісне уявлення про героїчне минуле нашого народу

Основні поняття: січові стрільці, загони вільного козацтва,

Особистість в історії: Кость Пестушко, Осип Думін.

Обладнання: карта „Україна в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. ”, ілюстрації, картки із завданнями.

Форма комбінованого уроку: проблемно-діалогічна лекція.

Структура комбінованого уроку:

- I. Організаційний момент.
- II. Актуалізація опорних знань та вмінь учнів.
- III. Вивчення нового матеріалу:
  1. Загони вільного козацтва та січові стрільці на Криворіжжі.
  2. Загони Директорії на Криворіжжі.
  3. Повстанці Костя Пестушка.
- IV. Закріплення вивченого матеріалу.
- V. Підведення підсумків.

Хід комбінованого уроку:

- I. Організаційний момент.**
- II. Актуалізація опорних знань та вмінь учнів.**

Бесіда з питань.

- Що таке загони вільного козацтва? В чому їх характерна особливість ?
- Як проявили себе січові стрільці в I світовій війні ?
- В чому проявилось значення їх діяльності у I світовій війні ?

III. Вивчення нового матеріалу.

Розповідь вчителя.

1. Загони вільного козацтва та січові стрільці на Криворіжжі.
Організаторами добровольчих загонів на Криворіжжі із числа полонених австро-угорської армії займався Осип Думін, який став одним з командирів загону січових стрільців.

Постановка проблемного питання.

- Як Ви вважаєте, чому загони січових стрільців були універсальними частинами для боротьби з більшовиками та іншими ворогами УНР ?

Можливий варіант відповіді.

Причини формування загонів вільного козацтва та січових стрільців на Криворіжжі:

1. Захист населення Криворіжжя та приватного майна його мешканців.
2. Забезпечення української державності

Цікавим джерелом є документ про запит до хвального Галицького-Буковинського комітету "допомоги жертвам війни" у ньому полонені Українці хочуть вступити в вільне козацтво. Саме головне ,що вони просять організувати цілий Криворізький загін

- Пригадайте, які операції за часів Першої війни були проведені січовими стрільцями?

Робота з історичним документом (на картках).

Документ з особистого архіву викладача КДПУ к.і.н., доцента А.В. Тарасова в інтернет-ресурсі: «Кривий Ріг у роки Першої світової війни: як військовополонені видобували руду і водночас виборювали незалежність України»;

«Полонені Українці копальні Дубова Балка північ від (станції) Вечерній Кут Катеринославської губернії, звертаються з ласкавою просьбою до Вас про надання наступної інформації:

1. Полонені Українці вище згаданого і копальні бажають поступити в Вільне Козацтво як рівно ж і в Українські полки .
2. Бажають переселитись в відповідне місце для відповідної організації.
3. Чи не можна було б дістати легітимації що до осіб здатних до організації .

4. Чи не можна було б організувати цілий Криворізький район.

Ми є тої думки, що Хвальний Комітет не відкине нашого прохання як рівно ж запиту, а ласкаво повідомить нас через Василя Білецького того же самої копальні».

3. **Робота з поняттям:** «повстанці Костя Пестушка». Вчитель записує на дошці і запитує: « Які асоціації у вас викликає цей термін?»

Повстанські отамани на Криворіжжі:

- 1) Кость Пестушко,
- 2) Корній Речмидило,
- 3) Іванов Ілля,
- 4) Чорний Ворон.

Радянська влада на Криворіжжі була поставлена перед завданням придушити повстанський рух: Активність місцевих отаманів та повстанських лідерів в інших районах: Олександрійському, Єлисаветградському та Херсонському повітах Миколаївської губернії призвела до широкого антипартизанського збройного придушення радянськими загонами. Отамани змушені були піти у підпілля, але продовжували свою боротьбу різними засобами:

- 1) агітацією,
- 2) поодиноким нападами,
- 3) дрібними диверсіями.

Робота в парах:

За допомогою підручника та роздаткового матеріалу дайте визначення термінам та поняттям теми: (2 хвилини)

- 1 ряд: патріот, повсталець, партизан;
- 2 ряд: збройне формування, партизанська війна, доброволець.

Методичний Прийом «Перевір себе»

Встановіть хронологічну послідовність подій:

- 1) заснування загону січових стрільців у Кривому Розі,
- 2) встановлення радянської влади у містечку Кривий Ріг,
- 3) організація загонів вільного козацтва на Україні,
- 4) Повстання Костя Пестушко у Кривому Розі.

IV. Закріплення та повторення вивченого матеріалу:

Метод «Фронтальна бесіда»

Питання:

- 1) Що таке Загони вільного козацтва?
- 2) В чому їх особливість формування загону січових стрільців на Криворіжжі? Які причини їх формування?
- 3) Що таке Загони Директорії на Криворіжжі? З яких підрозділів вони склалися?
- 4) Хто такі Повстанці Костя Пестушка?

V. Підсумок уроку. Таким чином, період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. на Криворіжжі був періодом соціальних та політичних потрясінь, не дивлячись на те, що УНР формувала збройні загони на Криворіжжі, уряд Директорії отримав поразку. Але боротьба продовжувалась і надихала своїм прикладом наступні покоління, які вибороли нашу незалежність.

Висновки до розділу 3

Аналіз стану вивчення проблеми викладання історії збройних формувань УНР на прикладі Криворіжжя в шкільній практиці та аналіз навчально-методичного і програмного забезпечення і педагогічного досвіду різних вчителів дав можливість глибше зрозуміти проблему формування

компетентностей в початковому процесі та привести приклад для її вирішення.

Аналіз навчально-методичного комплексу з історії для 10 класу включив й критичний аналіз Державного стандарту програми з історії, підручників та іншої навчально-методичної літератури дав нам можливість організувати комбінований урок для проведення дослідження.

Методика навчального дослідження дозволила при вивченні теми магістерської роботи продемонструвати бачення автора роботи, через включення ним попередньо зроблених висновків як в теоретичній, так і в дослідній частині дослідження і продемонструвати власне бачення вирішення методичної проблеми шляхом показу комбінованого уроку за темою: «Формування загонів УНР на Криворіжжі у період національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.)».

ВИСНОВКИ

Дослідивши та проаналізувавши літературу з теми магістерської роботи, нами було зроблено такі висновки:

Теоретико-методологічна база: були визначені теоретичні і методологічні підходи:

- 1) історичний,
- 2) системний,
- 3) детерміністський підходи,

Дані підходи можуть допомогти проаналізувати історію збройних формувань на Криворіжжі з різних точок зору та розглядати її як складний і системний процес. Використовуючи наступні методи:

I) Загальнонаукові методи:

- 1) аналіз,
- 2) синтез,
- 3) герменевтичний метод,
- 4) структурно-типологічний метод.

II) Спеціально-наукові або історичні:

- 3) історичний,
- 4) порівняльно-історичний метод.

Ми в даній роботі змогли отримати глибокий та комплексний розуміння історію збройних формувань на Криворіжжі і виокремити інформацію в контексті нашої роботи і вже працювати з цією інформацією з прив'язкою до нашої теми.

Історіографія національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. є доволі опрацьованою, проте не вистачає:

- 1) спеціальних досліджень окремих питань саме військової історії Криворіжжя:
- 2) не висвітлюються питання українізації підрозділів російської армії,

3) залишається поодиноким справа розгляду військового спорядження, зброї, амуніції збройних формувань України і безпосередньо нашого регіону.

В ході магістерського дослідження ми у процесі подій національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. було проаналізовано історичну літературу та джерельну базу з даної тематики. Слід зазначити, що не дивлячись на широкий спектр історичних досліджень проблема збройних формувань УНР лише починає досліджуватись, триває розробка окремих питань, зокрема формування січових стрільців на Криворіжжі.

У молодій Армії УНР, яка зазнала блискучих перемог над внутрішніми та зовнішніми ворогами:

- 1) більшовиками,
- 2) Білим рухом (ЗПСР),
- 3) повстансько-бандитськими загонами, але прогала національно-визвольні змагання 1917-1921 рр. – з'явилися унікальні у своєму роді підрозділи.

По суті частини Центральної Ради та Директорії були частинами унікального призначення. Їх характерна особливість: регулярна військова та партизанська і навіть контрпартизанська форми діяльності. Дані підрозділи діяли як:

- 1) професійні штурмові загони,
- 2) як партизани,
- 3) як «мисливці за повстанцями».

Загальновідомо, що війна радянської держави з УНР – це «продовження політики насильницькими методами» (визначення війни за К. Клаузевіцом). Політика радянської держави як суспільне негативне явище починає формуватися зі встановленням її влади на Криворіжжі. Комунізовані верстви, що опинилися на верхівці соціальної ієрархії Радянської держави, намагалися силовими методами забезпечити свою владу, створюючи режим терору і

насилля, оскільки після встановлення радянської влади місто Кривий Ріг пережило тотальний геноцид.

Удосконалення воєнної техніки в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. активно використовувалось збройним формуваннями УНР на Криворіжжі для здійснення захисту молодої української держави. Це, у свою чергу, викликало своєрідну реакцію у вигляді зміни тактики ведення війни, яскравим проявом чого стала тактика проведення партизанської війни.

На Криворіжжі прийшли до розуміння подібної тактики спочатку національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Трансформація збройних загонів УНР на Криворіжжі для встановлення української національної сутності влади не відбувалось з точки зору як насильницького здійснення волі правлячої верстви. Населення Криворіжжя підтримувало патріотичний порив прогресивних сил, що підтверджується легітимності встановленої УНР влади, а не на силі. Нове суспільство почало організовуватися не на принципі правління та підпорядкування, який був загальноприйнятим протягом домінування російської імперії, а на основі принципу «соціальної дії», тобто такої дії, що має спрямовуватися на іншу людину. Коли було захоплено містечко Кривий Ріг – місцеве населення відповіло на репресії масовим партизансько-повстанським рухом.

В методичному плані:

1. Створено методичну розробку комбінованого уроку для вчителів історії, що може сприяти вдосконаленню змісту та ефективності викладання теми збройних формувань на Криворіжжі на уроках історії в сучасній школі;
2. Результати дослідження можуть бути використані для організації позакласної роботи з учнями;
3. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці дидактичних матеріалів та зошита тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів з історії збройних формувань на Криворіжжі;

4. Основні положення роботи можуть бути використані учнями для дослідницьких проектів, а також для підготовки вчителів до уроків історії.

Таким чином, поставлена мета магістерської роботи була досягнута, а відповідні завдання виконано.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Голуб А. Збройно-визвольна боротьба на Херсонщині в запллі ворога. За державність. Збірник XI. Торонто. 1966. 280 с. С.175-184. Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23305/file.pdf>
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>.
3. Донцов Д.І. Рік 1918, Київ, 2002. 208 с.
4. Документи з особистого архіву А.В. Тарасова в інтернет-ресурсі: «Кривий Ріг у роки Першої світової війни: як військовополонені видобували руду і водночас виборювали незалежність України». Режим доступу: <https://history.1kr.ua/publication/852>
5. Дяченко П.Г. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців армії УНР. Київ, 2010. 448 с.
6. Капустянський М. «Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році». Є. Маланюк «Уривки зі спогадів». Документи та матеріали: Документально-наукове видання. Київ, 2004. 558 с
7. Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців. Похід Болбачана на Крим. Нью-Йорк. 1956. 290 с.
8. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Історія України. 5–9 та 10-11 класи» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року №698). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
9. Прохода Василь. Записки непокірливого. Книга 1. Торонто, 1969. 464 с.

Література

- 10.Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та ін. Історія українського війська (1917-1995). Упорядник Я. Дашкевич. Львів, 1996. С. 840.
- 11.Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. Львів, 1997. С. 121.
- 12.Деркач Ю.О. Утворення Української Народної Республіки. Протистояння національно-патріотичних сил і більшовиків. Урок. URL: <https://naurok.com.ua/tema-4-utvorennya-ukra-nsko-narodno-respubliki-protistoyannya-nacionalno-patriotichnih-sil-i-bilshovikiv-119352.html>
- 13.Іваніс В. Симон Петлюра. Президент України. Торонто, 1952. С. 261.
- 14.Історія України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної освіти. Київ, 2018. 304 с. URL: <https://shkola.in.ua/1748-istoriia-ukrainy-10-klas-vlasov-2018-prof.html>
- 15.Задорожна Л. В. Діяльність Центральної Ради у регіональному вимірі: березень 1917 – квітень 1918 рр. (на прикладі новітньої історії Криворіжжя). **Матеріали Третіх історико-краєзнавчих читань «Криворіжжя: погляд у минуле...»**. Кривий Ріг, 2017. С. 20-27.
- 16.Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне повстання: Наукова монографія. Київ, 2006. 576 с.
- 17.Комаров В.О., Матрос А.А., Брижатенко О.Б. Криворіжжя 1917-1920 рр. **Сучасний погляд на історичні періоди, постаті та краєзнавчі дослідження**. Кривий Ріг, 1995. С. 61-76.
- 18.Кравчук М. Збройні сили у період Директорії (1918-20 рр.). **Актуальні проблеми правознавства: науковий збірник ЮІ ТАНГ. Вип. 1**. Тернопіль, 2000. С. 54-63.
- 19.Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія Українського війська. Т. II. Київ, 1994. 384 с.
- 20.Литвин М.Р., Науменко К.Є. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали та адмірали. Львів; Харків, 2007. 244 с.

21. Майборода О.Л. Методична розробка «Вивчення особистості на уроках історії у 7 класі», 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/vivchennya-osobistosti-na-urokah-istori-242592.html>
22. Мельник О.О., Балабанов С.В. Австро-угорських військ контроль над Криворіжжям. Історична енциклопедія Криворіжжя. Т.1. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. 704 с. С. 117.
23. Мельник О.О. Антибільшовицький рух опору на Криворіжжі 1919-1923 років. Кривий Ріг, 2018. 200 с.
24. Мельник О.О., Балабанов С.В. Директорії Української Народної Республіки війська. **Історична енциклопедія Криворіжжя. Т.1.** Кривий Ріг, 2009. 704 с. С. 253-254.
25. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2005. 179 с..
26. Савченко В. Дванадцять війн за Україну. К, 2008. 480 с.
27. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наукове видання. Київ, 2009. 426 с.
28. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. I. Рік 1917. Київ, 2008. 509 с.
29. Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. Київ, 2007. 621 с.
30. Тарасов А.В. Військовополонені центральних держав на підприємствах Півдня України (1914-1917): характеристика національного складу. **Військово-історичний меридіан.** 2018. Випуск 3. С.46-55.
31. Тарасов А.В. До питання про перебування військовополонених австро-угорської армії на території Криворіжжя (1914-1918 рр.). **Матеріали п'ятих історико-краєзнавчих читань «Криворіжжя: погляд у минуле...».** Том 1. Кривий Ріг, 2019. 93 с. С. 7-13.
32. Футулуйчук Д.Д. Етапи становлення армії УНР (1917-1918 рр.): спроба ретроспективного аналізу. **Науково-інформаційний вісник Івано-**

Франківського університету права імені короля Данила Галицького. 2011. № 4. С. 46-54.

- 33.Штефан В.Л., Конобрицька І.С., Криворучко Н.В. Українське вільне козацтво в боротьбі за незалежність України (1917-1918 рр.). **Наукові записки КНТУ. Випуск 11, частина І.** Кіровоград, 2011. 391 с. 34-37.
- 34.Ярема М.Р. Проголошення Української Народної Республіки. Урок. URL: <https://naurok.com.ua/urok-z-istori-ukra-ni-na-temu-progoloshennya-ukra-nsko-narodno-respubliki-65272.html>